

## *İmla yazıların təshih təcrübəsindən*

*Bəşir Əhmədov - Azərbaycan DETPI-nin aspirantı*

Ana dilini yaxşı bilmək şagirdlərin həm gözəl yazılı və şifahi nitqə malik olmalarının təmin edir, həm də onların ümumi inkişafına, başqa fənləri asan mənimsəmələrinə böyük kömək göstərir. Şagirdlərin qrammatika dərslərində öyrəndikləri nəzəri biliyin təcrübədə necə tətbiq edildiyini, bu sahədəki nöqsanların məhz nədən ibarət olduğunu və onların aradan qaldırılması üçün nə etmək lazım gəldiyini müəyyənləşdirmək işində imla yazıların da mühüm rolu vardır. İmla bir tərəfdən şagirdlərdə savadlı yazı vərdişi yaradır, digər tərəfdən də orfoqrafik kəsirləri müəyyənləşdirmək və aradan qaldırmaq işində bizə, dil müəllimlərinə zəngin material verir.

Şagirdlərin savadlı yazmalarına nail olmaq üçün mənim səhvlər üzərində apardığım işin böyük rolu olmuşdur. Səhvlər üzərində apardığım iş iki mühüm mərhələdən ibarətdir: a) birinci mərhələdə yazıları diqqətlə yoxlayır və səhvləri qruplaşdırıram; b) ikinci mərhələdə isə səhvlərin aradan qaldırılması və bir daha təkrar olunmaması üzərində şagirdləri işlədirəm.

Yazını müxtəlif yolla təshih etmək olar. Mən sinfin və şagirdlərin ümumi səviyyəsini nəzərə alaraq bu yollardan eləsini əsas götürürəm ki, o, şagirdin öz səhvini şüurlu surətdə başa düşməsinə kömək edir. Çünki səhvin şüurlu surətdə başa düşülməsi onun aradan qaldırılması üçün mühüm şərtlərdəndir. Buna görə də mən heç vaxt yazıları mexaniki surətdə təshih etməklə, səhv hərfin və ya sözün üstündən üfüqi bir xətt çəkib, düzgününü yazmaqla kifayətlənmirəm. Təcrübə göstərir ki, bu yolla şagirdlərin savadsızlığını aradan qaldırmaq olmaz. Bəzən mən başa düşürəm ki, bu və ya digər səhvi bacarıqlı şagird hesab etdiyim şəxs diqqətsizlik üzündən buraxmışdır və bir qədər fikirləşdikdən sonra öz səhvini asanlıqla düzəldə bilər, onda aşağıdakı üsullardan istifadə edirəm:

- a) səhv orfoqramın altından xətt çəkməklə kifayətlənirəm;
- b) dəftərin haşiyəsində səhvə aid bəzi qeydlər edirəm. Lakin bu qeydlər həddindən aydın olmalı, şagird onun əsasında səhvini dərk etməlidir.

Əks halda bu yaxşı nəticə verməyə bilər, bunu mən öz təcrübəmə əsasən bir misal göstərməklə izah etmək istəyirəm. V sinifdə apardığım imla yazıların birində şagird belə bir cümlə yazmışdı: “Azərbaycanda daima başı qarlı örtülü yüksək dağlar və az vaxt qar düşən düzlər vardır”. Bu yazı aparılarkən V sinif şagirdləri cəm şəkilçiləri haqqında tam təsəvvürə malik idilər. Ona görə də mən səhvi düzəltmədən dəftərin haşiyəsində, səhv buraxılan sətirin qarşısında “şəkilçi” sözünü yazdım. Belə güman edirdim ki, şagird səhvi tapacaq və düzəldəcək. Lakin

gözlədiyim kimi olmadı. Şagird “düzzəri” sözündəki ikinci “z” hərfinin yerinə “d” hərfi yazmışdı. Beləliklə, ikinci bir səhvə yol verərək, həmin sözü “düzdəri” (düzləri əvəzinə) şəklində yazmışdı.

Dərs ilinin sonuna yaxın yenə həmin şagird belə bir cümlə yazmışdı: “Adamda var, adamda” (adam da var, adam da əvəzinə). Mən yenə səhv olan orfoqramın altından xətt çəkdim və sətirin qabağında: “Şəkilçi, yoxsa bağlayıcı” sözlərini qeyd etdim. Bu dəfə şagird səhvi düz başa düşmüş və doğru düzəltdi.

İsmin hallarını keçib qurtardığından sonra apardığım yoxlama imlada şagird Səmayə Hüseynova yazmışdır: “onnan (ondan əvəzinə) üç gün sonra Kamil də orduya getdi”. Mən burada “nan” orfoqramının altından xətt çəkdim və sətirin qarşısında: “Çıxışlıq hal!” sözlərini yazdım. Şagird bunun əsasında öz səhvini şüurlu surətdə başa düşmüş və düzəltdi.

Deməli, şagirdləri buraxdıqları səhv üzərində müstəqil çalışdırmaq üçün keçilmiş və möhkəmləndirilmiş qaydalara aid səhvləri düzəltmədən, dəftərin haşiyəsində lazımı qeydlər aparmaq lazımdır. Bu, yaxşı nəticə verir.

İmla yazıları, eləcə də başqa yazıları təshih edərkən mənim qarşıya qoyduğum ən mühüm məqsəd səhvin şagird tərəfindən şüurlu surətdə başa düşülməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Şagirdi müstəqil çalışdırmaq üçün mən yalnız tərkibində səhv olan orfoqramın deyil, səhv hərfin də altından xətt çəkirəm. Əgər tək hərfin deyil, bütöv orfoqramın altından xətt çəkmiş olsam, onda sanki sözün quruluşu haqqında şagirdə məlumat vermiş olaram. Halbuki bunu şagird özü fikirləşib tapmalıdır.

Yazıların təhlilinə dair həsr olunmuş dərsin səmərəli keçməsi üçün mən əvvəlcədən ciddi hazırlıq işləri görür, səhvləri qruplaşdırır və tipik səhvlərin üzərində xüsusilə dayanıram, şagirdlərin xarakterik səhvlərini müəyyənləşdirmək və onların nə dərəcədə irəlilədiyini öyrənmək məqsədilə “Şəxsi hesaba alma vərəqi” düzəldirəm. Həmin vərəqdə hər bir şagirdin il ərzində buraxdığı səhvləri qeyd edirəm. Bu, həm də şagirdlə fərdi iş apararkən mənə kömək edir. Bir də “Sınıf üçün ümumi uçot vərəqi” düzəldirəm. Bu vərəqdə sınıf üçün hər bir yazıda buraxılmış xarakterik səhvləri qeyd edirəm. Rüblük və illik təkrar zamanı həmin vərəqdəki səhvlərin aid olduğu qrammatik qanunları daha ətraflı təkrar edib möhkəmləndirirəm.

Ayrı-ayrı şagird üçün uçot vərəqini belə tərtib edirəm: dəftərin hər səhifəsində bir şagirdin adı yazılır. Sonra isə hər səhifədə hər yazı üzrə onun buraxdığı səhvləri qeyd edirəm. Ümumi uçot vərəqində ad göstərilmir, yalnız səhvin xarakteri və miqdarı qeyd olunur. Bu ümumi vərəqi isə fərdi uçot vərəqinə əsasən tərtib edirəm. Fərdi vərəqlərdəki qeydlərdən mən ən çox yazıları təhlil saatında və şagirdlə fərdi iş apararkən istifadə edirəm. “Ümumi uçot vərəqi” isə

sınıfın ümumiyyətlə orfoqrafiyaya aid hər hansı mövzunu necə mənimsədiyini göstərir və təkrar zamanı mən onun üzərində daha çox dayanıram.

Şagirdlərin dəftərlərində apardığım düzəliş və qeydlər onları öz səhvləri üzərində işləməyə istiqamətləndirir. Çünki şagirdləri ciddi olaraq işləməyə alışdırmadan səhvləri aradan qaldırmaq çətin olur. Yazıların təhlilinə həsr olunmuş saatda mən bu imla yazı ilə əvvəlki imla yazıda buraxılan səhvlərin ümumi miqdarı və xarakteri haqqında şagirdlərə məlumat verir, hər bir şagirdə onun irəliləmə və ya geriləməsini xəbərdarlıq edirəm. Mən səhvləri mətndəki ardıcılıq üzrə deyil, qrammatik qanunlar üzrə qruplaşdırıram. Burada bir məsələyə də ciddi fikir verirəm: yazıları təhlil edərkən yalnız imlada səhv buraxan şagirdləri yox, bütün sinfi işə cəlb edirəm, səhv buraxmayan şagirdi isə cəlb etmədikdə, onlar sinifdə başqa işlərlə məşğul olur və intizamı pozurlar. Elə hallar da olur ki, səhv buraxmayan şagird də təkrar edilən qrammatik qanunu yaxşı bilmir. Ona görə də qrammatikanın səhvlərlə əlaqədar olan müəyyən bölməsini təkrar edərkən, səhv buraxmayan şagirdləri də işə cəlb etməmək olmaz. Bütün sinfi işə cəlb etmək üçün mən belə ümumi sual verirəm:

- Kim “q” səsinin iki sait arasında düşdükdə “ğ” səsinə keçməsilə əlaqədar olan səhv buraxmışdır?

Bütün şagirdlər yazılarını nəzərdən keçirirlər. Beləliklə, hamı işə cəlb olunur. Sonra səhv buraxan şagirdlərdən bir neçəsini yazı taxtasının qarşısına çağıraraq, qrammatikanın həmin bölməsini onlardan soruşuram. Qalan şagirdlər də diqqətlə qulaq asır, yoldaşlarının səhvlərini düzəldirlər. Təcrübə göstərir ki, səhv buraxan şagird bu yolla öz səhvini şüurlu olaraq başa düşür və bir daha belə səhvə yol vermir. V sinif şagirdi A.Quliyev bir yazı işində yazmışdı: “Əhməd də mən tək oxuyur”.

Mən yazı təhlili saatında həmin şagirdi sinfin qarşısına çağıraraq soruşdum: “Dilimizdə işlənən **tək**, **üçün**, və **ilə** qoşmaları özündən əvvəl gələn əvəzliliklərin hansı halda olmasını tələb edir? Həmin şagird suala doğru cavab verə bilmədi. Məsələ aydın idi. O, bu qanunu yaxşı bilmədiyi üçün səhvə yol vermişdi. Yoldaşları ona kömək etdilər. Şagird bu qaydanı öyrəndi və başa düşdü ki, Azərbaycan dilində **tək**, **üçün**, və **ilə** qoşmaları özündən əvvəl gələn əvəzliliklərin yiyəlik halda olmasını tələb edir. Bundan sonra həmin şagird bir daha belə səhvə yol vermədi.

Mən imla yazıların təhlili zamanı başqa bir üsuldən də istifadə edirəm. Səhvləri qruplaşdırdıqdan sonra ona aid bir cədvəl tərtib edib sinfə gətirirəm. Cədvəli yazı taxtasından asır və səhvləri həmin cədvəl üzrə izah edirəm. Sonra cədvəli divardan asıram. İkinci yazı işi yoxlanılıb təhlil edilincəyə qədər həmin cədvəl divarda asılı qalır. Sonra onu ikinci cədvəl əvəz edir ki, bu da şagirdlərin

savadlı yazmalarına xeyli kömək göstərir. Məsələn, həmin cədvəllərdən birini nümunə məqsədilə aşağıda veririk:

***Mürəkkəb isimlərin orfoqrafiyasına aid cədvəl***

<b><i>Belə yazmalı</i></b>	<b><i>Belə yazmaq olmaz</i></b>
Alma-Ata	Almata
Rayon xalq maarif şöbəsi	Rayon Xalq Maarif şöbəsi
Amu-dərya	Amudərya
Mahaç-Qala	Mahacqala

Mən durğu işarələrinə aid səhvlərə də xüsusi fikir verirəm. Ona nail olmağa çalışıram ki, şagirdlər durğu işarələrinin işlədilmə yerini yaxşı bilsinlər, ondan bacarıqla istifadə etməyi öyrənsinlər. Elə hallar olur ki, dərs dediyim şagirdlər durğu işarələrini qrammatik tələblərə əsasən deyil, diktə zamanı fasiləyə uyğun olaraq işlədirlər. Bu bəzən səhvə imkan yaradır. Çünki durğu işarəsi ilə fasilə həmişə uyğun gəlmir. Məhz buna görə də belə səhvlərlə mən ciddi mübarizə aparıram.

Yazı işlərini qiymətləndirərkən bütün qiymət normalarına ciddi riayət edirəm.

Ümumiyyətlə, mən səhvləri aradan qaldırmaq üçün səhvlərə şagirdin şüurlu münasibət bəsləməsini və səhv üzərində müstəqil işləməyi öyrənməsini həmişə əsas hesab edirəm. Bu isə savadlı şagirdlər yetişdirməyə kömək edir.

*"Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi" Bakı, 1958, №3*